

Actuar des de la cultura

Galleguisme «històric» i transició democràtica

Ramón Villares

La revista *Grial* ha tingut dues fases històriques, però la primera va ser breu. Obeïa a un propòsit d'autoafirmació d'un grup que acabava de fundar una editorial com a via cultural substitutiva de l'acció política d'oposició al règim franquista. La segona fase, la que comença l'any 1963 i arriba fins a l'actualitat, ha de ser analitzada, a més, com un suport comunicacional per a una cultura i una llengua que maldaven per aconseguir un estatus de reconeixement i de legitimitat social i institucional. Era també una mostra de l'ambient d'època que, en matèria cultural, caracteritzava l'Espanya franquista dels anys seixanta, en la qual canvien les estratègies en l'àmbit dels partits i dels grups antifranquistes i on una bona part dels intel·lectuals «comprensius» (ja mig triomfants de la seua batalla amb els «excloents») comença a construir noves estratègies i nous marcs d'oposició al franquisme, fixant com a objectius centrals per

al futur postfranquista la democràcia política i la integració europeïsta, tal com simbòlicament havia quedat declarat en el «contuberni» de Munic (1962), en paraules del president de la reunió, el gallec Salvador de Madariaga.

Aquest ambient va propiciar l'aparició d'un lèxic nou. Una paraula molt emprada llavors va ser la de la *reconciliació* entre vencedors i vençuts en la Guerra Civil, seguida del necessari diàleg entre l'interior i l'exili. L'eina essencial per a articular aquest diàleg va ser la cultura, convertida d'aquesta manera en un ressort bàsic de la lluita política d'oposició a la dictadura franquista, com reconeix l'estudiosa de l'exili G. Dreyfus-Armand, quan afirma que «la lluita contra el franquisme es va emprendre en nom de la defensa de la cultura» (*El exilio de los republicanos españoles en Francia*, 2000, p. 89). La lluita cultural va ser, doncs, un espai privilegiat de combat durant els anys de la segona postguerra mundial, com revela l'abundant bibliografia que existeix ja sobre el Congrés per la Pau i, especialment, el Congrés per la Llibertat de la Cultura (per al cas espanyol, a més dels treballs de Jordi Gràcia, és útil el recent llibre d'O. Glondys, *La guerra fría cultural y el exilio republicano español*, 2013). Però caldria dir que va ser en els anys seixanta/setanta quan, almenys

Ramón Villares és catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Santiago de Compostel·la, president del Consello de Cultura Galega i membre del consell de redacció de *Grial*. Aquest article aparegué originalment al número 200 de *Grial. Revista Galega de Cultura* (octubre, novembre, desembre 2013), que commemorava els 50 anys de la històrica publicació, emblema de la cultura gallega.

en el cas espanyol, l'espai cultural es va convertir en un dels instruments privilegiats d'oposició al franquisme. Això explica l'aparició de publicacions i projectes de caràcter cultural que tenien com a primer objectiu preparar una eixida per a la dictadura. Bastaria recordar algunes d'aquestes iniciatives per a contextualitzar aquests temps nous en què s'insereix l'aparició de *Grial*, definit per Ramón Piñeiro com «un òrgan cultural nostre» destinat a aconseguir «el ressorgir espiritual del nostre país» (F. Pérez-Barreiro, *Amada liberdade*, 2013, p. 122) i, per tant, com a preparació de les noves generacions per un futur democràtic.

La revista no va nàixer, doncs, com un fet aïllat. Així com la revista *Nós* havia aparegut el 1920 com una expressió de l'alta cultura gallega feta en la llengua pròpia, una idea que també rondava la primera fase de *Grial* en els primers cinquanta, l'eixida definitiva de 1963 forma part d'un projecte d'època molt més clar, tant dins com fora de Galícia. El mateix any 1963 apareixen revistes tan diferents com *Cuadernos para el Diálogo*, promoguda des de sectors liberals i democratacristians, i renaix també l'orteguiana *Revista de Occidente*, per no parlar de projectes com la portuguesa *O Tempo e o Modo*, definida com «revista de pensament i acció», que tindria un recorregut ideològic semblant al de l'espanyola *Cuadernos para el Diálogo*. La baula comuna que uneix totes aquestes capçaleres és la voluntat de preparar una solució democràtica per al futur, que era tan inexorable com incert perquè es demorava, a partir d'una intensa acció de lluita cultural, com es pot veure a la millor monografia actual sobre la revista inspirada per Ruiz-Giménez (J. Muñoz Soro, '*Cuadernos para el Diálogo*', 1963-1976. *Una història cultural del segundo franquismo*,

2006). L'anomenat «culturalisme» va ser més universal del que sembla per aquestes contrades galaiques. Totes aquestes revistes de pensament i de cultura van combinar un objectiu polític amb la formació d'elits i amb la preparació per al temps de democràcia política.

L'efemèride de *Grial* (200 números de vida) es pot, doncs, enfocar des de diversos punts de vista. El que escolliré ací se situa més enllà dels llinars de la mateixa revista i dels seus continguts. Més que de la revista, intentaré ordir algunes reflexions sobre el paper exercit per la cultura, com a expressió d'un valor identitari i com a definició d'un grup intel·lectual, en la gestació de l'autonomia de Galícia en tant que «nacionalitat històrica», posseïdora d'una llengua i cultura pròpies i, per tant, com una nació cultural. Aquest punt de vista ajudarà a entendre el protagonisme de la gent de la cultura i, sobretot, del galleguisme «històric», en l'organització del procés polític de transició democràtica i, naturalment, la seua incardinació futura en l'entramat institucional del sistema autonòmic gallec, fins al punt que en algunes de les fases del procés aquest grup politicocultural pogué actuar i ser vist com un referent de naturalesa suprapartidària en la dinàmica política dels primers passos de la Galícia autonòmica.

GALLEGUISTES HISTÒRICS

L'expressió de galleguisme o galleguistes «històrics» és tan ambigua que amb prou feines serveix com a denotativa d'una tendència política o intel·lectual, però va reeixir tant que per si mateixa resulta eloqüent. En la premsa de l'època era un sintagma

que estava a l'ordre del dia i fins i tot es troba en textos privats com ara les cartes. El galleguista de Buenos Aires Rodolfo Prada li preguntava a Ramón Piñeiro (17-VI-1978) «què pensen els galleguistes històrics, especialment els que van ser membres del Partit Galleguista», sobre la proposta de traslladar a Galícia (ja aleshores) les restes de Castelao. El matís de Prada ajuda a entendre totalment aquesta expressió, ja que remet a la tradició galleguista republicana, amb algun afegit epigonal. Es pot definir el grup de galleguistes «històrics» amb l'enunciat dels seus components que, a grans trets, pertanyen a corrents una mica diferents entre si, des del més compacte de Galaxia fins al més plural de la gent de l'exili o dels emigrats (casos de Prada, Puente o Canabal), amb els quals van aconseguir teixir llaços més o menys estrets tant els «galaxians» com els principals membres del grup Sargadelos. Els noms de Fernández del Riego, García-Sabell i Ramón Piñeiro en el primer cas, i de Valentín Paz-Andrade i Isaac Díaz Pardo en el segon, basten per a personalitzar les intenses relacions amb figures com ara Rodolfo Prada, Silvio Santiago, Xesús Canabal, Rafael Dieste, Xosé Núñez Búa o Luís Seoane.

La seua marca definitiva és el fet que, tenint una filiació política i cultural que enllaça amb la tradició de la Segona República, i una clara posició de resistència o oposició al règim franquista, tant a l'interior com a l'exili, van fer de l'opció cultural una manera de fer política gallega, tant en els temps del franquisme com en l'etapa clau de la transició cap a la democràcia i el règim autonòmic. El cultiu de la cultura era una tasca molt atesa en les dues clientele gallegues, l'europea i la de l'exili americà. Perquè si la cultura fou l'estratègia seguida pel grup

Galaxia a l'interior, també en tenia molt, de projecte cultural, l'obra dels exiliats republicans més radicals, com els de l'Asociación Galega de Universitarios, Escritores e Artistas (AGUEA) de Baltar, Dieste, Varela o Seoane, tots ells distanciats expressament del Consello de Galiza i dels seus principals caps des dels temps del Congrés de l'Emigració, el 1956. En realitat, l'evolució de les elits culturals i polítiques gallegues no va ser molt diferent del que s'esdevenia en el marc de l'antifranquisme espanyol, on es va privilegiar clarament «l'aliança de les forces del treball i de la cultura» —per utilitzar la coneguda fórmula encunyada pel PCE— i es va aconseguir, amb la reunió de Munic com a tombant, una convergència entre l'exili i l'interior, però amb una progressiva hegemonia de les estratègies dels qui actuaven des del interior d'Espanya, que des de la dècada dels cinquanta van deixar de tenir les institucions republicanes a l'exili com un referent polític.

La lluita cultural es va anar afirmant cada vegada més, des de la dècada dels seixanta, com una pràctica de l'antifranquisme a Espanya. Una de les modalitats d'aquesta lluita va ser la de signar documents de protesta, tot començant per la famosa carta de centenars d'intel·lectuals, que encapçalà José Bergamín, protestant per l'actuació de la policia arran de les vagues mineres a Astúries el 1962. A aquesta protesta en seguirien moltes altres, cosa que va donar lloc a una pràctica que Javier Pradera, no sense sornegueria, va anomenar una tàctica de «lluita firmada», substitutiu de la vaga nacional pacífica del PCE i, per descomptat, de la lluita armada dels temps del maquis (Santos Juliá, *Camarada Javier Pradera*, 2012). Aquesta tàctica dels «sotassignats», que s'havia practicat ben poc a la Galícia

de la preguerra civil, es va fer molt comuna també entre nosaltres a partir dels anys seixanta, amb cartes a favor de l'ús de la llengua gallega en la litúrgia, contra l'embassament de Castrelo de Miño o demanant una nova política agrària i forestal, i després seria un dels emblemes de l'actuació dels intel·lectuals en els temps de la transició.

CULTURA I NACIÓ

El pes de la cultura com a factor essencial en la definició de la identitat no és cap tret específic del cas gallec. En tots els casos coneguts de configuració de les ideologies nacionalistes, siguen més o menys «cíviques», el component de la cultura és molt fort. Amb tot, podríem afirmar que la història del nacionalisme gallec constitueix un exemple més proper al d'una nació cultural que al d'una nació política, no sols per no tenir Estat, sinó també per la debilitat mobilitzadora de les seues organitzacions partidàries, si més no en comparança amb el procés seguit en altres nacions europees sense Estat (Catalunya, Euskadi) o amb Estat (Irlanda).

El paper protagonista de la cultura en l'articulació del nacionalisme gallec del segle XX no fou un resultat inexorable de l'acció d'intel·lectuals, poetes i artistes. Per descomptat, la fortalesa dels grans teòrics del galleguisme, des dels temps del regionalisme de Murguía fins al nacionalisme de Risco, va ser tan destacada que va deixar en la penombra la importància de les organitzacions i els dirigents. Però podria haver passat que, en la revisió de la tradició regionalista per part del nacionalisme de les Irmandades da Fala i del grup Nós, se li hagués atribuït una posició rellevant a la

Raça (celta) o fins i tot a la Terra, o que s'haguessen fet més evidents els components voluntaristes en la conformació del discurs nacionalista. Si no passà d'aquesta manera, almenys de forma clara fins a la Segona República amb la força que va agafar en el lideratge polític la figura de Castelao, fou a causa de dos factors. D'una banda, la importància que el grup d'Ourense –tant Risco com Otero Pedrayo– concedia a la cultura com a element definidor de la identitat de Galícia. I d'una altra, la mateixa dificultat per a organitzar, en la societat gallega del primer terç del segle XX, un procés de mobilització social de signe nacionalista, especialment per la impossibilitat d'enllaçar amb el moviment de l'agrariisme, aquest gran «partit malaguanyat», segons l'encertada expressió encunyada per Vicente Risco en el seu llibre *El problema político de Galicia* (1930).

La condició central de la cultura en el discurs del nacionalisme gallec va decaure una mica durant la República, atesa la capacitat del Partit Galleguista de combinar la voluntat de «regalleguitar» Galícia –cosa que només podria fer-se mitjançant una decidida acció cultural– amb la mobilització política que permetia un règim de democràcia de masses, com era el republicà. Malgrat aquest gir del galleguisme republicà, és evident que algunes de les seues accions més singulars pertanyen a l'àmbit de la cultura, tant en el teixit de la indústria editorial dirigit per Ànxel Casal com en l'entramat institucional, en el qual el Seminario de Estudios Galegos era una peça substancial. El pes de la cultura en la definició de Galícia tampoc no va flaquejar en el llarg període franquista, tant a l'interior com a l'exili, per més que adquirís matisos nous. Per descomptat, l'activitat cultural dels nuclis de

l'exili (especialment, a Buenos Aires) era una forma de mantenir viu el foc de la tradició republicana i autonomista, com també de servir de baula entre l'esplendor cultural de la preguerra i el que ells estaven somiant per a un futur postfranquista. A l'exili, però, la cultura no substituïa la política, sinó que la complementava. Amb independència de l'enorme tasca cultural desenvolupada per figures com Seoane, Dieste i Blanco Amor a la capital argentina, Canabal i Meilán a Montevideo, o Delgado Gurriarán a Mèxic, el seu fil conductor no era la pràctica de la cultura com un fi en si mateix, sinó que s'entenia com una part de la seua activitat d'oposició al franquisme des de l'exili, com feien molts dels seus coetanis exiliats, especialment els de cultures amb llengua pròpia.

Tampoc a l'interior la cultura va ser una pràctica ingènua o innòcua. Des dels anys cinquanta fins als setanta es produeix una sobreactuació cultural al si de la tradició galleguista i nacionalista, només explicable per les condicions polítiques en què es vivia a l'Espanya franquista. Aquesta atribució a la cultura del poder simbòlic de guardar l'essència de la nació i, alhora, possibilitar una mínima consciència política per part de les minories il·lustrades, va ser assumida i practicada per tots els integrants de l'univers cultural del galleguisme, des del grup Galaxia fins al nou nacionalisme sorgit en els anys seixanta. Un element vertebrador d'aquesta acció cultural, que es desenvolupa amb gran força en els seixanta, va ser l'aparició d'un potent associacionisme, que va elaborar tot un programa d'acció cultural, amb la llengua gallega com a nervi central, a les principals ciutats i pobles de Galícia. Les activitats d'associacions com O Galo (Santiago, 1961) i O Facho (la Corunya, 1963), per esmentar-ne només les dues

primeres i principals, revela fins a quin punt era la cultura una eina per a la socialització política, sobretot de les noves generacions arribades a la universitat en la dècada del *desenvolupisme*, com es pot comprovar en la recent exposició dedicada a la història d'aquest associacionisme (R. Gurriarán, *Un canto e unha luz na noite*, 2011).

Hi ha, amb tot, algunes diferències de matís que cal subratllar. Per a la generació galleguista que es reclamava hereva de la tradició de la preguerra (principalment, el grup Galaxia), la cultura no era sols una forma de fer política per altres mitjans, sinó que, fent una relectura de la generació Nós, la cultura es converteix en una forma de «produir» identitat –amb la llengua com a referent decisiu–, que permeta preparar Galícia per a un futur incert, però sempre vinculat a la consecució de la democràcia política a l'estil de l'Europa occidental. La cultura, doncs, era l'essència de la identitat, però també un passatge cap a un futur polític democràtic i europeista, on la presència de Galícia només es podria argumentar amb raons culturals i no exclusivament polítiques. En un text que es pot considerar com a manifest generacional, redactat el 1956 per Ramón Piñeiro, però assumit expressament per membres del grup Galaxia com ara Fernández del Riego, García-Sabell o Rof Carballo, se sosté de forma clara aquesta posició central de la cultura en la concepció identitària de Galícia: «l'ésser de Galícia depèn de la seua permanència com a cultura. Si la nostra cultura mor, Galícia desapareixerà del mapa espiritual d'Europa». En altres paraules: sense aquest plus cultural, Galícia no seria més que una regió geogràfica.

La consideració de la cultura per part del nou nacionalisme dels seixanta/setanta

era un poc menys essencialista, però molt més instrumental. En la seua definició de la idea de Galícia, la cultura havia deixat de ser un factor nuclear com ho havia estat en la vella tradició de la generació Nòs i fins i tot en la de Galaxia. Per contra, era la dependència econòmica i el conflicte entre les classes nacionals populars i la burgesia —«no nacional», per estar aliada amb l'enemic exterior i imperialista—, la clau explicativa de la situació de Galícia com a nació. El seu futur no estava garantit, per això, amb la «producció» d'identitat mitjançant l'acció cultural, sinó que necessitava una acció política decidida, en el marc de la lluita antifranquista, que permetés combinar independència nacional i revolució social. Per a aquestes tasques, la cultura no semblava l'eina més idònia, tot i que no fos inútil.

Tanmateix, la cultura no podia ser arraconada a la cambra de les andròmines inservibles, de manera que una part de l'acció política podia i havia d'assentar-se sobre infraestructures de naturalesa cultural. Un exemple van ser les associacions culturals creades en els anys seixanta, que obeïen a una estratègia propera als cercles de Galaxia, i que van ser directament responsables de la incorporació de les noves generacions al terreny del galleguisme i, de vegades, també al nou nacionalisme. Però si en la dècada dels seixanta aquestes associacions culturals eren els instruments adequats per a crear una consciència galleguista que substituís l'absència d'instruments partidaris, en els setanta va ser la política la que va començar a sobreposar-se a les xarxes i les organitzacions culturals. El procés no tenia res d'anòmal o singular. En l'estratègia de l'oposició antifranquista, tant dins com fora de Galícia, la utilització de marcs associatius legals (esglésies, col·legis professionals,

centres educatius, associacions de veïns o culturals...) per a l'acció política fou una pràctica quotidiana.

Per una via o per l'altra, la consideració de la cultura com el senyal d'identitat més important de Galícia fou un dels temes centrals del temps de la transició. La defensa de la llengua, el seu cultiu literari, la recuperació de la toponímia tradicional, la galleguització de l'ensenyament, la litúrgia en gallec, van ser algunes de les reivindicacions dels anys seixanta i els primers setanta. L'hegemonia aconseguida per diverses organitzacions nacionalistes (sobretot, l'AN-PG) en el camp de l'activisme cultural cap als anys 1975-1977 feia preveure, a més a més, que aquesta posició de privilegi es podia traslladar al camp de la representació política. Encara que no fos així, el fet rellevant que cal subratllar és aquesta actuació de col·laboració entre la cultura i la política que s'adverteix en la Galícia dels setanta, tot i que amb tonalitats diferents. Per als uns era primer la política, que necessitava de la cultura com una de les eines per a la construcció nacional; per als altres, la cultura era l'objectiu nuclear en tant que expressió d'una identitat que havia de substituir l'absència de consciència nacional.

XARXES I ALIANCES CULTURALS

La consciència que tota la tasca de reconstrucció cultural duta a terme des dels anys cinquanta per part del grup Galaxia tenia com a objectiu estratègic la preparació de Galícia per a una eventual eixida del règim franquista és una cosa molt repetida per part dels seus actors principals. Aquesta estratègia, a banda del treball en el pla

estrictament cultural (cultiu de l'idioma, associacionisme, edició de llibres, creació de referents simbòlics), havia de ser complementada amb la creació de xarxes i aliances amb altres grups culturals i polítics d'oposició a la dictadura franquista, fossin o no d'àmbit gallec. En aquest punt, l'evolució del grup Galaxia durant el franquisme va ser especialment activa, tant en el camp estricte de la cultura com en el de la política pròpiament dita, a l'hora de teixir un mapa de relacions exteriors que permetés visualitzar la posició de Galícia en el conjunt de l'oposició al franquisme i situar la qüestió gallega en els programes polítics i culturals pensats per a l'Espanya democràtica. Hi va haver en aquesta estratègia èxits molt notables i també dissensions que, en aquest cas, afecten sobretot l'interior i les relacions amb la Galícia de l'exili.

Fixem-nos breument en les relacions amb l'exili i en les possibles conseqüències que tingueren per a encaminar la transició democràtica de manera anàloga a com s'esdevingué a Catalunya i Euskadi. Sovint s'ha cridat l'atenció sobre la ruptura política del galleguisme de l'interior amb els galleguistes de Buenos Aires, que ja s'albirava clarament en els anys quaranta i que, de manera més contundent, es confirma en la dècada dels cinquanta, arran del famós viatge d'Antonio Baltar a Galícia (1957) i en la reunió celebrada a La Rosaleda (Santiago de Compostel·la, 1958) entre membres del grup Galaxia i Perfecto López. Dels continguts d'aquesta reunió hi ha documentació recollida per Piñeiro que ha estat publicada («Documentos políticos», *Grial* 11, 1991) i, evidentment, abundants referències en testimonis posteriors. Les dissensions de 1957-1958 van ser molt profundes i van afectar, a més a més, altres sectors de la

cultura i altres relacions d'amistat, com ara les forjades en el triangle Paz-Andrade, Luís Seoane i Isaac Díaz Pardo. Una dissensió que també va tenir repercussions internes relativament profundes, plasmades en els conflictes provocats per l'aparició de la *Revista de Economía de Galicia* (1958), en les ruptures del grup de la joventut universitària emparada fins llavors per Piñeiro («caso Mourullo» o, un poc més tard, el Consello da Mocidade) i, per descomptat, en el llançament d'una nova estratègia cultural per part de Díaz Pardo i Luís Seoane al voltant del Laboratorio de Formas (1963) i les iniciatives que van començar a derivar d'aquest (Sargadelos, Edicions do Castro).

Aquest distanciament amb els dirigents de l'exili, quasi tots residents a Buenos Aires, tingué com a eix l'estratègia política que havia de seguir el galleguisme, i no afectà en molts casos les relacions personals, ni tampoc les de caràcter cultural i literari. Cal recordar la periòdica participació dels galleguistes (Otero, Fernández del Riego, Bouza-Brey, García-Sabell, Paz-Andrade...) en les Xornadas Patrióticas del Centro Gallego de Buenos Aires, o la participació en actes com la reunió de la UNESCO a Montevideo (1954), el Congreso da Emigración Galega (1956) o l'edició de la *Historia de Galiza*, dirigida per Otero Pedrayo (1962). Alguns membres rellevants de la Galícia de l'exili, com Luís Seoane, van mantenir també relacions molt estretes i estables amb el galleguisme de l'interior, malgrat les seues reserves respecte el «culturalisme» o l'«arqueologisme» que sovint se'ls atribuïa. De fet, en les accions més decisives dels galleguistes en el període de la transició democràtica, la presència de figures de l'exili —o de l'interior, però amb un vincle especial amb l'exili— en els diversos docu-

ments signats pels galleguistes va ser molt significativa, ja que les signatures de figures com Seoane, Blanco Amor, Paz-Andrade, Díaz Pardo hi són, al costat de les de García-Sabell, Piñeiro o Del Riego, en els tres grans documents apareguts en moments decisius de la transició democràtica i del procés autonòmic: abans de les eleccions del juny de 1977 i amb ocasió de la tramitació de l'Estatut d'Autonomia (1979 i 1980).

La conseqüència més evident d'aquest desacord va ser la debilitat amb què es va trobar el Consell de Galícia, concebut en el seu dia per Castelao com l'expressió del Govern de Galícia a l'exili, a la manera dels bascos i els catalans. Però cal afegir que el Consell de Galícia va quedar totalment orfe amb la mort de Castelao i que fins i tot va deixar de ser-ne reconeguda la importància no solament per l'interior, sinó pels seus antics aliats bascos i catalans que, des del 1948, van adoptar l'estratègia possibilista d'«agafar tots els tramvies» (l'expressió és del basc Leizaola), cosa que el mateix Castelao va morir sense arribar a entendre. Després, la reconstrucció del Consell al final dels cinquanta i la seua executòria durant els anys seixanta es va fer al marge del galleguisme «històric» de l'interior i també del nou nacionalisme, que amb prou feines va aconseguir contactar ni que fos episòdicament amb els dirigents de l'exili de Buenos Aires o París. Les conseqüències van ser evidents: la causa gallega a l'exili va quedar al marge de l'estratègia dels grups d'oposició al franquisme, com ho palesa l'absència de representants gallecs en el «contuberni» de Munic, fet que resulta ben cridaner atesa l'estreta relació que els Alvarjar (representants a Europa del Consell de Galícia) mantenien amb el vell poumista Julián Gorkin, el gran organitzador de la

trobada de Munic i de la majoria de les reunions promogudes pel Congrés per la Llibertat de la Cultura durant la dècada dels seixanta. Aquesta absència de l'exili seria compensada per la presència dels galleguistes «històrics» en aquestes xarxes d'oposició cultural i política.

De fet, les dificultats de relació amb els grups de l'exili, habituals en qualsevol dinàmica d'oposició dividida territorialment, van tenir una clara compensació en les aliances teixides pels galleguistes «històrics» amb els grups moderats d'oposició al franquisme. La presència de Piñeiro a Madrid en els anys quaranta —inclosa la seua estada a la presó durant més de tres anys— li va proporcionar amistats personals que durarien tota la vida (com és el cas del lingüista basc Koldo Mitxelena, el cineasta Ricardo Muñoz Suay i dos il·lustres «fugats» de Cuelgamuros, l'escriptor Manuel Lamana i l'historiador Nicolás Sánchez-Albornoz). Després, per mediació de Rof Carballo o de García-Sabell, els galleguistes van establir relacions personals amb nuclis de dissidents del franquisme, poc vinculats a partits o sindicats i amb una tradició intel·lectual molt diversa, entre els quals destacaven els d'arrel institucionista i orteguiana (Américo Castro, Zubiri, Marías). A més a més, el grup dels antics falangistes després esdevinguts liberals, que van formar el que s'ha anomenat una «resistència silenciosa» a la cultura oficial del franquisme (Ridruejo, Tovar, Laín, Torrente Ballester) va connectar còmodament amb els galleguistes. Unes relacions exteriors que també es van estendre al món lusobrasiler (Rodrigues Lapa, Celso Cunha), així com a figures de l'exili republicà als Estats Units (F. González López, Guerra da Cal), que si tenen rellevància és perquè van reforçar la posició

dels galleguistes com a interlocutors per a assumptes de Galícia en el marc de l'anti-franquisme no comunista.

En aquest sentit, és imprescindible recordar la col·laboració de García-Sabell i Piñeiro en empreses com l'editorial Seminarios y Ediciones, animada pel grup de Ridruejo, i naturalment la constant participació que el grup Galaxia i alguns joves del seu entorn (Xosé Manuel Beiras, Ramón Lugrís i X. L. Rodríguez Pardo) van mantenir en les trobades més importants que, dins i fora d'Espanya, va començar a organitzar l'oposició moderada (liberals, socialistes, democristians), sovint sota l'empara del Congrés per la Llibertat de la Cultura. A les reunions celebrades a Espanya, com van ser les de l'Ametlla (1964), Toledo (1965), Còrdova (1967), la frustrada de Santiago de Compostel·la (1968) –que s'havia de fer al domicili mateix de García-Sabell– o la de Can Bordoí (1971), junt amb una nodrida representació catalana i madrilenya hi assistiren García-Sabell, Piñeiro o Beiras, fet que va contribuir a situar el problema gallec en el marc general d'un nou model territorial de l'Espanya del postfranquisme. En el col·loqui de 1971, dedicat expressament al «model territorial de l'Espanya democràtica», al qual assistiren figures com Ridruejo, Josep Benet, López Salinas, Raúl Morodo, J. A. González Casanova, Joan Raventós o Vicent Ventura i del qual es guarden actes dels debats, la posició de Ramón Piñeiro va quedar nítidament expressada: «Estem en conflicte amb l'estructura de l'Estat» perquè obliga els gallecs a «deixar de ser» per «ser una altra cosa», de manera que la seua proposta de futur era de naturalesa federal i democràtica: «Perquè hi haja una veritable democràcia a Espanya cal fer reformes en les estructures socials i econòmiques. Però

també cal reformar les estructures polítiques de l'Estat. És a dir, a Espanya democràcia va unida a federalisme» (Jordi Amat, *Els «Coloquios Cataluña-Castilla», 1964-1971. Debat sobre el model territorial de l'Espanya democràtica*, 2010, pp. 138-140).

Aquesta evolució estratègica del grup Galaxia estava cada vegada més allunyada ja no sols dels grups de l'exili gallec a Amèrica, sinó també de les pautes adoptades pel nou nacionalisme a Galícia i, de forma especial, per la Union do Pobo Galego (UPG), que va vincular bona part de la seua política exterior a la relació amb els signants de la Carta de Brest (1974), en la qual els objectius centrals eren la denúncia de l'imperialisme i del colonialisme a què estaven sotmesos els pobles d'Europa, especialment a Espanya, França i Irlanda. El full de ruta del galleguisme de l'interior estava marcat pel diagnòstic que, des dels anys quaranta, havia fet bona part de l'oposició al franquisme (socialistes de Prieto, nacionalistes bascos) quant a l'alternativa per a un panorama postfranquista. Una alternativa que consistia en el rebuig d'un retorn a la situació d'Espanya el 1936, inclòs el règim republicà, i una aposta decidida per la democràcia política i per la integració en Europa occidental. I per aconseguir aquests objectius, l'opció del grup Galaxia va ser la de fer política per altres mitjans, és a dir, construir un entramat cultural amb el qual «produir» identitat gallega, que es va manifestar no tan sols en la creació d'una editorial (Galaxia), sinó també en la incorporació a altres institucions, com la Real Academia Galega o, més esporàdicament, a la Universitat. Certament, aquesta elecció era tan realista com arriscada, perquè va significar l'abandó de la política partidària i la defensa d'una

estratègia de penetració de dosis de l'ideari galleguista en els corrents partidaris que es constituïrien a Galícia. Més enllà d'encerts i errors, sembla evident que l'opció dels galleguistes de l'interior comportava l'assumpció del clàssic paper de l'intel·lectual com a actor social i polític. Era una manera de parlar en nom de la nació que no tenia veu política pròpia. De la cultura com a eina per aconseguir el ressorgir espiritual de la nació, que era l'objectiu estratègic del galleguisme des de 1950, es va passar a la conversió de la cultura en arma directa d'intervenció en l'arena política mitjançant pràctiques que li són pròpies: la influència i la intermediació; al capdavant, aportar legitimitat als actors que actuen al prosceni, que eren els partits polítics. És ací on es posaren a prova els encerts i els errors de l'aposta dels galleguistes «històrics» per la construcció del règim autonòmic. L'ocasió vingué de la mà de l'excepcional conjuntura de la transició democràtica i la construcció d'un nou marc d'organització territorial del poder a Espanya.

EL REPTE DE L'AUTONOMIA

La intensitat dels canvis de les institucions polítiques a Espanya en els anys posteriors a la mort de Franco va permetre el sorgiment de forces polítiques noves i fins i tot figures individuals que resumeixen la complexitat d'aquells canvis. No hi ha cap dubte del paper central que tingueren persones com Adolfo Suárez, Santiago Carrillo o la mateixa monarquia en la governació d'aquells anys convulsos. En el cas de Galícia no hi va haver ni retorns emblemàtics de l'exili (a l'estil de Josep Tarradellas), ni tampoc cap especial protagonisme del nou nacio-

nalisme de la UPG i AN-PG, vista la seua entossudada defensa d'una alternativa no autonomista i l'aposta per una ruptura que, en la pràctica, s'entenia com una revolució política d'alliberament nacional. En l'absència d'il·lustres retornats o de forces polítiques clarament autonomistes, l'espai polític de la causa autonomista va ser ocupat per uns altres actors, i aquesta és una de les raons que explica el protagonisme que hi tingué del galleguisme «històric», que esdevingué l'argamassa del mur que sustentaria l'entramat del nou règim democràtic. Per copsar com pertoca la rellevància política d'aquest petit grup cultural cal cridar l'atenció breument sobre les grans línies del procés durant els anys 1976-1981, que és quan es juga la basa principal d'aquesta partida, i contextualitzar breument les diferents alternatives polítiques existents en aquella època en relació amb la futura autonomia de Galícia.

A banda dels matisos i de les escissions que es van produir en l'espectre polític gal·lec del postfranquisme, és prou clar que hi havia tres grans opcions. La primera, ja esmentada, seria la representada pel nou nacionalisme que amb la voracitat organitzativa i política de la UPG va aconseguir bloquejar l'estratègia «galleguista democráticoformal, europeista i federalista» del PSG, que textos de l'època (L. González Blasco, *A política e a organizaçom exterior da UPG (1964-1986)*, 2012, pp. 453 i s.) atribueixen a la influència del grup Galaxia sobre el partit i sobre el seu líder principal, X. M. Beiras, que encara actuava dins de l'estratègia d'una aliança del socialisme ibèric a través de la Federació de Partits Socialistes (FPS). De fet, el maig del 1976 Beiras havia estat a Alger en una reunió amb l'FLN algerià (F. Pérez-Barreiro, *Amada liberdade*, 2013,

p. 145), formant part d'una delegació de l'FPS en què hi havia «un català, un mallorquí, un valencià, un andalús, un madrileny i un gallec» –una descripció que quadrava amb el format de les reunions del Congrés per la Llibertat de la Cultura–, però on es buscava una «solidaritat dels moviments socialistes d'alliberament nacional», la qual cosa acostava l'FPS als «ecos tercermundistes» que tant van influir en les posicions de moltes forces polítiques de l'esquerra a l'Espanya dels anys seixanta i setanta.

La segona alternativa seria la representada pels principals partits de l'esquerra estatal amb alguna rellevància a Galícia, especialment els comunistes del PCG, creat com a tal el 1968, però també per part de grups més radicals no nacionalistes. El reconeixement de la personalitat nacional de Galícia va ser constant en els textos i les publicacions del PCG i del seu principal líder històric, Santiago Álvarez. Aquesta assumpció de la identitat gallega era coherent amb una posició general de l'esquerra espanyola de defensa del dret d'autodeterminació dels pobles, reflectida en resolucions aprovades en diversos congressos del PCE i del PSOE celebrats en els anys seixanta i setanta, que sovint es combinava amb una menció explícita de Catalunya, el País Basc i Galícia o bé, si esqueia, de les «nacionalitats ibèriques». A banda d'aquests acords globals, les pràctiques culturals i polítiques del PCG en el tardofranquisme i en la transició estigueren marcades per un gran activisme no sols en el moviment veïnal, sinó també en el cultural, en el qual s'ha d'esmentar la tasca de X. Alonso Montero i, des de posicions més externes, d'Isaac Díaz Pardo. Però el més rellevant pel que fa a aquest assumpte va ser la defensa que el PCG va fer de l'autonomisme i, especialment, de

l'Estatut d'Autonomia de 1936, la reivindicació del qual adquiria més valor davant el menyspreu de l'autonomisme per part del nou nacionalisme gallec.

La tercera alternativa, sovint poc atesa, fou l'«explosió neoregionalista» que es percep a l'Espanya dels anys setanta. Pertot arreu apareixen moviments polítics i plataformes culturals de caràcter més o menys regionalista, que tenen, segons el parer dels estudiosos, un efecte «paradoxal». Per una banda, renoven la tradició de la regió i del regionalisme en la construcció del nacionalisme espanyol, però per una altra obren vies de potenciació de valors locals susceptibles de potenciar la reivindicació autonomista de nacionalitats i regions (X. M. Núñez Seixas, «Nuevos y viejos nacionalistas: la cuestión territorial en el tardofranquismo, 1959-1975», *Ayer*, 68, 2007). A Galícia, aquest regionalisme matisat assolí un gran arrelament en la força política hegemònica d'aquella època, la UCD, que tingué en el Partit Gallec Independent (PGI), liderat per Meilán Gil, un dels seus puntals. En els debats parlamentaris de la Constitució de 1978 –en els quals, a més dels ponents o líders dels grans partits polítics estatals, figuren en lloc prominent, si més no en nombre d'intervencions, noms com els aragonesos Emilio Gastón i H. Gómez de las Rocas, el gallec Meilán Gil o el navarrès Pegenaute– es pot constatar a bastament la novetat que suposà aquest sorgiment de partits i dirigents d'àmbit regional.

Tornem al cas de la transició cap a l'autonomia gallega. La posada en funcionament del sistema autonòmic, tot i les dificultats patides pel text de l'Estatut en la redacció i tramitació parlamentària, fou un procés relativament ràpid. De l'abril de 1978, quan es produeix la presa de

possessió d'Antonio Rosón com a president de la Preautonomia, al febrer de 1982, que és quan es constitueix el primer govern autonòmic presidit per Xerardo Fernández Albor, van passar menys de quatre anys. L'aparició de l'autonomia com una expressió de l'autogovern de Galícia derivava –més enllà de la seua pròpia identitat com a nació cultural– de la voluntat política del govern d'Adolfo Suárez d'oferir una eixida a les demandes de les «nacionalitats històriques» mitjançant la creació d'un nou model d'estructura territorial d'Espanya, que acabà per estar constituït per disset comunitats autònomes. El cas de Galícia va ser singular i anòmal, perquè formava part de la tríade de les autonomies que, per haver aprovat en referèndum un Estatut abans de la Guerra Civil, van poder accedir al règim autonòmic per una via ràpida; però, per contra, la continuïtat simbòlica que Catalunya i Euskadi van aconseguir amb la recuperació d'institucions i dirigents de l'exili no va ser possible en el cas de Galícia que, en el mateix decret de concessió del règim de preautonomia, al març de 1978, apareix equiparada a Aragó, Canàries i València. Encara que puga semblar un símptoma més de l'insult patit per Galícia, caldria parar esment en l'escàs pes polític que en aquella època tenia Galícia en el conjunt dels debats polítics de la transició. En un article publicat a *Cuadernos de Ruedo Ibérico* (61, 1979) per Genaro Camps (pseudònim de tres brillants economistes: J. M. Naredo, Juan Muñoz i J. Martínez Alier), es fa una estadística dels «vocables» emprats en la comissió constitucional en què s'estava elaborant la Carta Magna i els resultats són ben il·lustratius: Espanya (1.286 vegades), País Basc-Euskadi (387), Catalunya (366) i, a molt llarga

distància, Galícia (61 vegades), València (46) i Aragó (41).

De tota manera, la presència política de Galícia en el procés de transició va ser una mica més substantiva del que donen a entendre aquestes mencions. En la Comissió dels Nou, de negociació de la reforma política amb el govern Suárez, participà la figura singular de Valentín Paz-Andrade, i en els debats constituents Galícia va quedar equiparada formalment a Catalunya i el País Basc com a «nacionalitat històrica», per tenir plebiscitat abans de Guerra Civil un text estatutari. El treball dels avantpassats no va ser inútil. Ara bé, en 1977 l'assumpte era encarrilar el procés autonòmic d'acord amb la tradició interrompuda amb la Guerra Civil, en un context d'absència d'un nacionalisme polític moderat que assumís l'herència del 36 i amb un nacionalisme d'esquerres que, en percepció coetània de Ricardo Palmás, patia un «grau d'esquerranisme delirant» (F. Pérez-Barreiro, *Amada libertad*, 2013, p. 147). A més d'això, les posicions de l'espectre galleguista eren una mica diferents entre si, no tenien ancoratges partidaris i fins i tot no eren compartides de forma unànime. Malgrat totes aquestes reserves, el resultat final fou potser millor del que es podia suposar al principi del camí. Vegem-ne breument les posicions sostingudes, les dissensions explicitades i les opcions preses.

Els galleguistes de l'exili, malgrat les dissensions constatades amb els seus homòlegs de l'interior, estaven molt alerta sobre el futur de Galícia després de la mort de Franco. Una carta anticipatòria de Prada a Fernández del Riego, de l'11 de novembre de 1975, ja pregunta sobre «els plans que es proposen desenvolupar els hereus de Daniel [Castelao] aquí», a la qual Del Riego respon

que «em posaré en contacte amb Moncho [Piñeiro]». La resposta de Piñeiro no degué ser del gust de Prada, ja que aquest li respon (12-II-1976) que la consciència galleguista no és una obra exclusiva «de la vostra tasca» (és a dir, de Galaxia) alhora que en critica l'«olimpisme» de situar-se per damunt de grups i partits: «¿El seu paper és fer d'eminenència grisa o d'àrbitre en el camp de futbol polític gallec?» Amb tot, després d'uns mesos, el mateix Prada li confessa a Piñeiro com s'alegra de la presència de Paz-Andrade en la Comissió dels Nou per a tractar «la millor manera de restaurar la democràcia», així com de la concurrència d'alguns galleguistes com a candidats al Senat en les eleccions del 1977, tot i que els resultats no acompanyassen, ja que només va triomfar Paz-Andrade com a galleguista pròpiament dit. I, finalment, al novembre de 1977 el mateix Prada es fa ressò de la possibilitat que alguns galleguistes, pel seu «bon sentit i veritable patriotisme gallec» s'incorporen a la primera Xunta de Gobierno de Galícia, i cita expressament «Domingo, Del Riego, Paz-Andrade i vostè», a qui, alguns mesos després, li reitera que ha de ser el president de la Xunta: «Un honor ben merescut, per cert!». Altres membres de l'exili, com Antón Crestar, Núñez Búa i Delgado Gurriarán, pensaven en Paz-Andrade per a aquesta responsabilitat i alguns de l'interior, com Isaac Díaz Pardo, jugaven un poc a deshora amb la hipòtesi d'Osorio-Tafall o d'Antón Alonso Ríos.

Però les coses, com és sabut, van anar per altres dreceres. Els resultats de les eleccions del juny de 1977 canviaren, a tot arreu, les estratègies dels partits polítics. Per a la governant UCD, el triomf de l'esquerra a Catalunya reforçà l'alternativa de negociar el retorn de Tarradellas en un intent treure

protagonisme a figures emergents, com Jordi Pujol o Joan Raventós. Al País Basc, malgrat l'acord entre UCD i PSOE per situar al capdavant de la preautonomia basca el socialista Ramón Rubial, el retorn dels líders històrics del PNB va permetre que la causa basca tingués una presència política i parlamentària molt forta en les eleccions del 1977 i en els debats constituents. En el cas de Galícia, la perspectiva d'un galleguista independent al capdavant de la Xunta preautonòmica s'esvaí, davant de la desfeta patida per l'esquerra «espanyolista» i per les forces nacionalistes (moderades o radicals), que van quedar en posició extraparlamentària. Els centristes, amb el seu triomf aclaparador, van assumir que havien de comandar la preautonomia i transformar el seu regionalisme en una aposta per l'autonomia. El debat era a qui elegir com a president, entre diverses alternatives: X. L. Meilán Gil, Pío Cabanillas o Antonio Rosón. L'elegit va ser Rosón, amb el suport implícit de Cabanillas i també dels galleguistes «històrics», sobretot de Piñeiro, per raons que tenen a veure amb la seua llarga i íntima amistat personal des dels temps de la Guerra Civil. Aquesta opció suscità les primeres friccions dins del galleguisme: els exiliats no comprenien les raons del suport a Rosón –fins i tot es van veure molt sorpresos per la campanya que llavors havia fet la revista *Interviú*– i, a Galícia, figures com Paz-Andrade no es van amagar de criticar obertament aquesta deriva: «Fou una galleda d'aigua freda llançada al desbordat fervor que s'havia manifestat al carrer el dia 4 de desembre» [de 1977], perquè el que havia fet el partit de la UCD era col·locar «en el fràgil pedestal naixent» de l'autonomia a qui era un «exponent del franquisme més recalitrant i del caciquisme més tradi-

cional» (Carta de V. Paz-Andrade a Antón Crestar, del 21 d'abril de 1978, que tot seguit va circular àmpliament en els cercles galleguistes de Buenos Aires).

La fractura oberta per l'elecció de Rosón, tot i el seu tarannà obert i galleguista, no va contribuir a dominar les regnes del procés autonòmic, i la seua dinàmica va ser un constant joc d'equilibris polítics i complicitats. Els equilibris van estar a l'ordre del dia, especialment en el si de la força política hegemònica d'aquella Galícia, la UCD, que havia aconseguit 20 dels 27 escons en les eleccions de 1977. Malgrat els esforços d'obertura afavorits per Rosón per a l'elaboració d'un Estatut d'Autonomia que fos homologable als de Catalunya i Euskadi, encomanada a l'anomenada Comissió dels Setze, el resultat final presentat a la comissió constitucional del Congrés dels Diputats va ser obra no sols de la majoria que representava la UCD, sinó del sector que estava més enfrontat amb l'estratègia de Rosón, el qual, a més, fou apartat de la Presidència de la preautonomia al juny de 1979. El text estatutari gallec havia eixit ja «devaluat» de Galícia, en opinió d'un testimoni coetani com ara Ceferino Díaz (*A esforzada conquista da autonomía*, 2007, p. 89).

Altres partits van jugar un paper important, sovint essencial, en aquest procés. El PSOE, que ja comptava des de 1978 amb l'aportació d'un important grup d'escindits del PSG i, des de l'abril de 1979, amb un notable poder municipal, va mantenir una posició molt ferma en la defensa d'un estatut homologable als ja aprovats de Catalunya i d'Euskadi. I diversos partits extraparlamentaris, com el PCG i els reunits en la coalició d'Unidade Galega, a més de les organitzacions obreres, van ser decisius

en la mobilització contra l'Estatut *da aldraxe* ['de l'insult'] celebrada un altre 4 de desembre (del 1979). Per la seua banda, l'Aliança Popular de Fraga Iribarne va ser capaç de fer viable la integració de la dreta al carro de l'autonomia, que es materialitzaria en la Declaración de Cambados (març de 1980) i en la seua participació activa en els Pactos do Hostal del setembre de 1980; i el nacionalisme radical, que rebutjava de manera frontal la via autonòmica amb l'aposta per les «Bases constitucionals», col·laborà des de fora de la ciutadella autonòmica –i potser de manera inadvertida– perquè aquesta també es consolidés en una direcció més sensible a la tradició galleguista del que feia preveure l'hegemonia dels partits de centredreta en el panorama polític de Galícia al final de la dècada dels setanta.

Les complicitats van rajar des d'altres fonts. És ben cert que entre els dirigents polítics dels partits actuant a Galícia va arribar a haver-hi una relació personal que facilità acords, sovint lligats «a taula parada» en restaurants de Compostel·la i Madrid o, alguna vegada, a l'ombra dels emparats de cases pairals del Salnés. Un líder centrista com Pío Cabanillas contactava, pel març de 1977, amb Martínez-Risco, Piñeiro i Paz-Andrade, per dir-los que calia pensar en un «pacte dels partits i personalitats gallegues en defensa de la nostra terra». És clar també que l'existència almenys de «dues ànimes» en el si de la UCD i del PSOE, l'una més autonomista i l'altra més sensible a l'anomenada eufemísticament «racionalització autonòmica», facilitava una mica aquestes complicitats, tant en el context gallec com en el conjunt d'Espanya. Però la cruïlla de què partien els diversos camins que van permetre acords estratègics i la superació d'obstacles aparentment insalvables per part

dels partits polítics, va acabar per atorgar de nou una capacitat d'actuació remarcable a un reduït grup de persones, els galleguistes «històrics». Aquests, amb la seua autoritat moral i el seu compromís, propi d'una estratègia de *Realpolitik*, contribuïren a desencallar un procés que, amb l'aprovació de l'Estatut amb el vot només de la UCD i la mobilització contra l'Estatut de l'insult, amenaçava de portar l'autonomia gallega a un atzucac.

El mecanisme emprat fou el propi dels intel·lectuals que parlen en nom de la nació atribolada pels desacords dels seus dirigents polítics. Una sèrie de manifestos que es van anar difonent des del 1977 per impuls dels «galleguistes històrics» aconseguiren situar el problema de l'autonomia i el seu text estatutari en el centre del debat polític, en fer dependre el ser o no ser de la nació de la capacitat dels seus dirigents de fer valer políticament la identitat cultural de Galícia. Hi hagué manifestos i denúncies públiques de la situació política en ocasió de les eleccions del juny de 1977 i, sobretot, arran del debat estatutari. Un article de García-Sabell publicat en *El Ideal Gallego* al novembre de 1979, titulat «Galícia», tenia aires de versió nostrada del «J'accuse...!» d'Émile Zola. I a l'inici de març del 1980, quan el procés estatutari estava bloquejat —aprovat per la UCD, rebutjat per la resta de les forces polítiques, sense data prevista per celebrar el referèndum—, es va fer públic el manifest polític més rellevant elaborat sota la batuta de Ramón Piñeiro, tant pel nombre de signants —seixanta-set—, com pel moment triat, de veritable embús en la tramitació parlamentària de l'Estatut d'Autonomia.

El text era obra del grup Realidade Gallega. La seua finalitat essencial era fer una crida als partits polítics autonomistes, i

de forma molt directa a la UCD, perquè s'aveniren a una revisió del text estatutari aprovat en la comissió constitucional del Congrés dels Diputats, que tan severament havia estat rebutjat per la societat gallega amb la mobilització organitzada l'hivern de 1979 per l'«insult» comès a Madrid contra la dignitat de Galícia. La revisió es va dur a terme després de l'estiu i el referèndum es va celebrar al mes de desembre, amb resultats positius, tot i que dins d'una alarmant abstenció de l'electorat. La influència d'aquest manifest no és fàcil d'apamar, perquè la interpretació va derivar cap als suposats guanys personals assolits pels principals promotors, en comptes de fer-se en termes estrictament polítics i ideològics. No hi mancaren, a més, les llegendes urbanes, com ara l'origen *non sancto* que li atribuïen, que havia estat inspirat per lògics secretes —llavors estaven molt en voga en la política italiana—, ordides al voltant d'un famós tendur.

Per això és difícil avaluar la càrrega que cadascú va portar al molí del procés autonòmic. En aquesta avinentesa, el sac que va traure més profit en la mòlta va ser el dels partits polítics de vocació autonomista, tant els que eren a la defensiva (UCD), com els que maldaven per un tracte de «nacionalitat històrica» per a Galícia en la qüestió autonòmica. Entre aquests partits hi havia, amb tons diversos i tàctiques una mica canviants, des de l'Aliança Popular (AP) fins al Partit Comunista de Galícia (PCG). El partit governamental mateix havia experimentat durant l'any 1980 successives derrotes electorals (referèndum andalús, eleccions catalanes i basques), que van reblanir-ne la rocosa resistència a acceptar l'error comès en el cas de Galícia. La presència estival del president Suárez a Galícia l'agost de

1980 i la foto dels integrants dels Pactos de Hostal aconseguida al setembre de 1980 és la millor mostra d'aquest protagonisme partidari. La solució arbitrada per l'«Estatuto da Aldraxa» va ser obra seua, fins al punt de considerar aquell pacte com un fet «constituent» de l'autonomia gallega.

Davant del conjunt dels partits, la intervenció de la gent de la cultura en el procés va ser menys vistosa, naturalment, però probablement no menys eficaç. No tenien exèrcit propi, però hi aportaven una faïç galleguista –molt més valuosa per la posició antiautonomista del nacionalisme– que va marcar la fase final del procés autonòmic i, en certa manera, també la primera legislatura del Parlament gallec. Una influència que no es pot atribuir només a la presència de quatre galleguistes a les bancades del grup parlamentari del PSdeG-PSOE, sinó a una interiorització molt generalitzada per part dels líders polítics de tots els partits de l'autoritat moral del galleguisme cultural. Decisions importants acordades per unanimitat pel Parlament gallec, com la Llei de Símbols i, sobretot, la Llei de Normalització Lingüística, només es poden entendre en aquest ambient polític creat al principi de l'autonomia. I si comparàvem la presència de membres del grup Galaxia en l'escena política amb la protagonitzada pels *cuadernícolos*, és a dir, els promotors i exponents de *Cuadernos para el Diálogo*, comprovàrem fins a quin punt es van nodrir d'aquesta fornada d'intel·lectuals i professionals les directives dels principals partits de la transició espanyola, tant la UCD com el PSOE, així com altes magistratures l'Estat. Les passarel·les entre la cultura i la política van ser molt més transitades fora que dins de Galícia.

CODA:

¿REVISAR LA TRANSICIÓ?

Vull acabar amb una breu referència a un debat de gran actualitat, que afecta la vigència de la Constitució de 1978, la naturalesa de la transició democràtica i, per descomptat, l'organització territorial de l'Estat i les autonomies. Algunes veus, potser les més estridents, que avui s'escolten sobre el procés de la transició insisteixen a qualificar-ne el resultat com un acte errat o com una ocasió perduda per a la veritable ruptura amb el règim dictatorial anterior. Tot plegat ha alimentat els darrers anys una nodrida publicística sobre els «mites» de la transició. Pel que fa a Galícia, aquesta perspectiva revisionista no ha deixat de passar comptes, en textos historiogràfics i en obres memorialístiques, amb l'actuació d'una minoria d'intel·lectuals o de galleguistes «històrics» que, en gran part, van pertànyer al grup promotor d'Editorial Galaxia però de la qual també en formaven part altres corrents culturals tant de l'exili com de l'interior. Sens dubte, els retrets i l'atribució de culpes per les mancances de la transició a Galícia tenen majoritàriament com a destinatari la figura de Ramón Piñeiro, però com ja vaig tenir ocasió de sostenir en l'acte solemne que li va dedicar la RAG amb motiu del Dia das Letras Galegas el 2009 (R. Villares, «Ollar a Piñeiro hoxe: de coetáneo a figura històrica», *Boletín da RAG* 370, 2009), cal deixar d'enfocar aquesta figura com un «coetani» i començar a analitzar-la en termes històrics allunyats del maniqueisme moral.

Com passava en l'època franquista respecte del segle XIX, difamat tothora, sembla que en l'actualitat assistim a una onada de revisionisme semblant, practicat tant des

de l'esquerra com des de la dreta. Tant com atendre aquestes crítiques sobre la transició, caldria analitzar per què apareixen en els darrers anys. És freqüent explicar aquesta eclòsió revisionista per la «lei de la tercera generació», segons la qual els néts s'interroguen sobre esdeveniments i resultats dels quals els pares no van poder o no van voler parlar, i els avis ja no hi són. Però els combats sobre el passat, tot i que legítims i fins i tot necessaris, no poden convertir-se en substitutius de l'absència d'anàlisi històrica, que em sembla més urgent. I en aquest punt és imprescindible tractar d'analitzar com va ser possible que el procés d'arribada a l'autonomia gallega prengué la forma que va prendre, en comptes de queixar-se perquè no s'esdevingué el que a cadascú li hagués agradat. És ben il·lustratiu, en aquest sentit, el relat de la comunista italiana Rossana Rossanda, que fa el 1981 una narració del seu mític viatge a Espanya durant l'any 1962, basant-se en contactes establerts amb els diversos nuclis d'oposició al franquisme i les seues estratègies, i que compara amb viatges posteriors a Espanya, ja mort Franco. El seu informe als dirigents del PCI el 1962 havia estat demolidor: a Espanya no passarà «res del que esperem», ni vaga general ni aixecament popular contra el dictador. Però viscuda ja la transició democràtica, la mateixa informant va comprovar que la seua sorpresa de vint anys enrere tenia una explicació en la «continuitat d'una manera de ser d'Espanya» (*Un viaggio inutile*, 1981). Comprendre demana més temps del que sembla.

La versió canònica de la transició espanyola, construïda paral·lelament a la seua evolució històrica, en certa manera revalida la impressió de Rossanda, tot i la denúncia de moltes de les virtuts d'aquest procés

—«modèlic», «pacífic», «consensuat»—, definit més com un «mite» construït de forma interessada pels seus protagonistes, que com un relat veraç del que s'esdevingué. El resultat d'aquesta narrativa és considerar la transició com la font de la qual brollen els defectes que presenta la política espanyola del temps present. És clar que aquestes veus crítiques aspiren a crear un marc interpretatiu que permeta revisar o, si més no, canviar els fonaments morals del sistema democràtic actual. Ara bé, com es preguntava la mateixa Rossanda, ¿és possible que una dictadura es transforme de la nit al matí en democràcia?

La solució de la transició espanyola semblaria refutar aquest dubte, però les crítiques d'ara retornen sobre aquell interrogant. Tanmateix, al meu parer, el problema és un altre, perquè hi ha un actor que mai ningú posa al primer pla de l'escenari. I aquest actor és la naturalesa del règim franquista i la matriu moral que legitimaria l'oposició a la dictadura, que seria l'antifranquisme. Per analitzar tant el franquisme com la transició democràtica cal desfer-se de la borumballa que tragina l'antifranquisme, perquè en la construcció dels «antis», de la mena que siguen, hi ha més influències d'allò que combaten del que es pot pensar. Aplicat al nostre cas, del que es tracta és de saber quant de rebuig a la democràcia política o a l'organització de les autonomies hi ha en les crítiques presents a la transició de fa trenta-cinc anys i, de passada, a la democràcia mateixa.

La democràcia com a sistema polític representatiu era una flor que es cultivava amb preferència als jardins de l'oposició moderada —en substància, la formada pels assistents a la trobada de Munic— i no en els de l'oposició radical, com van advertir alguns

protagonistes de la lluita antifranquista: «El nostre model polític no era la democràcia liberal, sinó la democràcia revolucionària», diu l'evocació autobiogràfica de Javier Pradera (A. López Pina, ed., *La generación del 56*, 2010, pp. 201-202). Aquesta reflexió també es fa present en els grans debats que tenen lloc en el context portuguès, tot i la diferència substancial que hi ha en les fases finals de les dues dictadures, amb una revolució en el cas portuguès tan allunyada del reformisme (o ruptura pactada) del cas espanyol. Siga com vulga, alguns dels textos més radicals de la historiografia portuguesa actual sostenen que «la democràcia no era, no es pot afirmar que fos, inevitable», tot apostant retrospectivament per la revolució i no per la transició i molt menys per la reforma (R. Varela, *Revolução ou transição? História e memória da Revolução dos Cravos*, 2012, p. 194).

Aquesta convergència ibèrica de mirades convida a pensar que en la diagnosi actual de les mancances i els mals de les respectives democràcies espanyola i portuguesa, que són evidents, hi ha més influència del llegat mateix de les dictadures que d'una malaguanyada transició a la democràcia. Perquè és evident que la feblesa de les institucions públiques dels sistemes democràtics actuals, la confusió entre els àmbits públic i privat amb casos de corrupció generalitzada, la permissivitat amb les pràctiques de capitalisme «castís» que són clarament predadores i gens inclusives o equitatives, la baixa consciència fiscal de la ciutadania i moltes altres mancances que podríem evocar, no han aparegut precisament per art de màgia, ni són d'ara, dels temps de la democràcia, sinó que vénen de l'època de la dictadura franquista (i potser de fases anteriors).

En el context històric de Galícia encara no s'ha explicat aquesta qüestió fins a aquest punt, però això no vol dir que no calga enfrontar-s'hi. El que ocorre és que encara no disposem d'una narrativa canònica sobre l'origen moral de la democràcia i de l'autonomia a Galícia. «La història de la transició a Galícia encara s'ha d'escriure», sostenia el president Emilio Pérez Touriño en el pròleg a les memòries de Ceferino Díaz, *A esforzada conquista da autonomía, 1979-1981* (2007, p. 11). I raó, no li'n falta, per més que les primeres anàlisis en clau d'«història del temps present» s'han escrit ja fa alguns anys. Des d'aleshores, han eixit a la llum diverses obres de naturalesa historiogràfica o memorialística que aporten noves llums sobre aquest procés, però la trama bàsica del relat encara segueix molt dependent d'una mirada que reflecteix més la perspectiva dels coetanis i els testimonis directes que no una anàlisi històrica pròpiament dita. Aquestes aportacions són d'interès, però continua sent necessari reconstruir amb criteris comparats les línies de força que van marcar la història política gallega dels anys seixanta i setanta, car ací també es troben no sols els defectes del present, sinó la matriu fundacional del règim polític en què vivim. Perquè una cosa és analitzar críticament el passat, fins i tot somoure les columnes del temple, i una altra molt diferent és posar aquest passat, com si fos l'ocell d'un «firaire» d'Álvaro Cunqueiro, en els canons de l'escopeta amb què es vol disparar. Aquest ocell és l'antifranquisme, amb el qual també caldrà anar de caça en una altra ocasió. □

Traducció de Vicent Berenguer